

ского уголовного процесса. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 703 с. 19. *Строгович М.С.* Курс советского уголовного процесса: В 2-х т. – Т.2. – М.: Наука, 1970. – 516 с. 20. *Тарасов-Родионов П.И.* Следственный эксперимент // Матер. учеб. конф. следователей. – М., 1937 г. 21. *Чельцов М.А.* Советский уголовный процесс: Учебник. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.

Надійшла до редакції 12.10.2007 р.

УДК 343.985

В.В. Баранчук, аспірант
*Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ КОНТАКТ: СУТНІСТЬ І ПРОБЛЕМИ ЙОГО ВСТАНОВЛЕННЯ НА ДОСУДОВОМУ СЛІДСТВІ

Успішне проведення слідчих дій, пов'язаних зі спілкуванням, можливе лише на основі обов'язкового встановлення психологічного контакту слідчим з учасниками кримінального процесу. Його відсутність при проведенні таких слідчих дій, як допит, очна ставка, обшук, пред'явлення для впізнання тощо, впливає на їх ефективність і повноту розслідування в цілому. Невміння слідчого формувати психологічний контакт призводить до створення конфліктних ситуацій у вигляді надання неправдивих показань чи відмови їх давати. А встановлений контакт сприяє прийняттю особою рішення давати правдиві показання, служить певною га-

рантією, що вона не змінить прийнятого рішення під впливом яких-небудь чинників, підвищує ефективність застосування криміналістичних прийомів, спрямованих на виявлення неправди в показаннях чи подолання замовчування.

Проблеми встановлення психологічного контакту на досудовому слідстві знайшли своє висвітлення в судово-психологічних і криміналістичних працях таких вчених, як В.Л. Васильєв, О.М. Васильєв, Ф.В. Глазирін, Г.Г. Доспулов, А.В. Дулов, Г.О. Зорін, В.О. Коновалова, З.І. Митрохіна, М.І. Порубов, В.Ю. Шепітько [Див.: 5-7; 11-14; 20; 24; 26] та ін. Однак у криміналістиці та юридичній пси-

хології бракує єдності поглядів щодо визначення терміна «психологічний контакт», точаться дискусії стосовно розуміння його змісту.

Так, М.І. Порубов і Г.О. Зорін розглядають психологічний контакт як систему взаємодії людей між собою в процесі їх спілкування [24, с. 167; 13, с. 232]. Така позиція, вважаємо, вимагає уточнення, тому що остання виступає загальною формою будь-якого зв'язку людей чи предметів [22, с. 133] і не розкриває всієї сутності досліджуваної категорії. Спільними рисами психологічного контакту і взаємодії будуть двосторонній характер і причина зумовленість.

Серед учених висловлювалася також думка, відповідно до якої за основу такого контакту слід брати комунікативну діяльність. В.Г. Гончаренко й В.М. Сокиран запевняють, що психологічний контакт є спілкуванням, яке полягає в обміні інформацією при обоюсторонній готовності людей до взаємосприяння і взаєморозуміння [9, с. 10]. Такий підхід до тлумачення означеного поняття, на нашу думку, є однобічним і неповним. Спілкування – найпоширеніша форма взаємодії між індивідами, однак не єдина. Можна досягти першої стадії психологічного контакту шляхом учинення лише певних дій, навіть без спілкування. За

приклад можемо навести випадок зі слідчої практики. Перед проведенням допиту слідчий помітив, що допитуваний погано себе почуває. Слідчий потиснув йому руку, допоміг сісти на стілець, подав склянку води й відчинив вікно в кабінеті. Потім вимкнув мобільний телефон та інші засоби зв'язку, закрив двері кабінету, тобто своїми діями створив сприятливі умови, відповідну обстановку для допиту, причому дотримуючись професійної ділової обстановки у своїй поведінці. Дбайливе й уважне ставлення до допитуваного допомогло слідчому в подальшому встановити з ним психологічний контакт. Характерними ознаками для спілкування і такого контакту є спільна предметна діяльність і наявність активного зворотного зв'язку.

І.Б. Лебєдєв, В.Ф. Родін, В.Л. Цветков формулюють категорію «психологічний контакт» як початкову фазу спілкування, у процесі якої виникає взаємозв'язок мети й інтересів партнерів по спілкуванню, що забезпечує їх подальше взаєморозуміння [18, с. 320]. Психологічний контакт необхідно встановити із самого початку проведення допиту й підтримувати та зберігати його до закінчення певної слідчої дії й упродовж проведення наступних слідчих дій. Іноді лише по закінченні комунікативної слідчої дії вдається досягти психологічного

контакту.

Дехто з науковців порівнює психологічний контакт з таким станом, коли люди можуть і бажають сприйняти взаємну інформацію [3, с. 24]. Стан допитуваної є певного роду її відношенням до зовнішніх і внутрішніх обставин, самопочуттям, настроєм при тій чи іншій ситуації, у відповідний момент [23, с. 709]. Настрій і самопочуття можуть швидко змінюватися залежно від впливу різноманітних чинників. А стан, при якому допитуваний може сприймати інформацію, бути готовим до спілкування, доцільно розглядати як сприятливий елемент обстановки допиту.

Як стадію допиту визначає психологічний контакт В.Л. Васильєв [6, с. 48], що з нашого боку викликає заперечення, оскільки психологічному контакту притаманні такі риси, як ситуаційна зумовленість і динамізм. Ситуаційність контакту полягає в тому, що він установлюється залежно від стану спілкування (добровільне повідомлення фактів, що цікавлять органи розслідування; конфліктна ситуація, пов'язана з неправдивими свідченнями, замиканням; висуненням нових версій, розрахованих на затягування розслідування тощо) й може або мати місце, або ігноруватися і слідчим, і допитуваним [14, с. 67]. Динамізм передбачає пластичність контакту, його зміну

залежно від позицій сторін при спілкуванні. Психологічний контакт не може бути чітко визначеною схемою, згідно з якою відбувається спілкування. Він може розвиватися або бути втраченим у зв'язку з емоційним станом допитуваного, втратою довіри до слідчого, бажанням приховати певні обставини, які особа вбачає для себе найважливішими. Тому в пошуках психологічного контакту треба знати про його ненадійність, варіантність, ситуаційну зумовленість і вибірковий вплив [14, с. 68]. Стадією допиту слід вважати не психологічний контакт, а його встановлення: він може бути закріплений не тільки на початковій стадії, а й у процесі отримання відомостей по суті [26, с. 288].

Деякі криміналісти називають психологічний контакт динамічним процесом [13, с. 232; 17, с. 427], що перебуває в постійному розвитку, учасники якого, обмінюючись інформацією, постійно коригують свою поведінку відповідно до ситуацій допиту. Цей підхід нам вбачається більш правильним і наближеним до формулювання розглядуваного терміна.

О.М. Васильєв і Л.М. Карнеєва характеризують психологічний контакт як тактичний прийом [4, с. 76]. Правильною з цього приводу є думка В.Ю. Шепітька, який пояснює, що не встановлення психологічного контакту є так-

тичним прийомом, а використання для цього найбільш необхідних тактичних прийомів та їх системою [26, с. 289].

Аналіз наведених позицій і висловлювань учених дозволяє виокремити наступні загальні ознаки психологічного контакту: (а) *двосторонній характер* – обов'язкова наявність другої сторони (за наявності 3-х чи більше сторін психологічний контакт утворюється з кожною особою окремо й закріплюється з усіма учасниками спілкування); (б) *динамічність*, що передбачає його пластичність, зміну у зв'язку з його варіантністю, високим рівнем невизначеності, емоційною наповненістю; (в) *причинна зумовленість*, відповідно до якої кожна із взаємодіючих сторін виступає як причина іншої і як наслідок одночасного зворотного впливу протилежної сторони, тим самим породжуючи розвиток об'єктів та їх структур [27, с. 38]; (г) *ситуаційна залежність*, яка полягає в нестабільності контакту, залежності від позицій, стану сторін при спілкуванні та інших чинників; (д) *передача інформації* – словесне повідомлення через мову, мовлення чи за допомогою різноманітних знакових систем однією людиною іншій [21, с. 253]; (е) *спільна предметна діяльність* – наявність щодо взаємодіючих сторін зовнішньої мети (об'єкта), досягнення якої з

різних причин передбачає необхідність поєднання зусиль (є) *активний зворотній зв'язок*, що полягає в реакції особи, у зворотній передачі інформації чи вчиненні певних дій.

Наведений перелік загальних ознак не повною мірою розкриває психологічну сторону контакту, головний зміст досліджуваної категорії. А з'ясування змісту його встановлення на досудовому слідстві і в суді викликає ще більше дискусій серед науковців, які називають досить багату різноманітних підстав для визначення сутності психологічного контакту.

Стосовно цього Г.Г. Доспуловський пише, що психологічний контакт – це узгоджені ділові взаємовідносини слідчого зі свідком, потерпілим, підозрюваним чи обвинуваченим [11, с. 12]. Вони відзначаються глибоким і стабільним взаємозалежним і взаємозумовленим зв'язком між людьми [22, с. 133]. Пов'язувати налагодження психологічного контакту з встановленням певних відносин не слід, оскільки ця мить може бути нетривалою, коли між особами виник лише нетривалий ситуаційно зумовлений зв'язок.

Цієї ж точки зору дотримується й О.М. Васильєв, зазначаючи лише, що психологічний контакт слідчого з іншими учасниками слідчих дій полягає у встановленні відносин, що характеризує

ються точним і сумлінним виконанням усіма учасниками (в тому числі і слідчим) своїх процесуальних і моральних обов'язків [5, с. 89]. Наведене не розкриває сутності психологічного контакту. Відповідно до нього при сумлінному дотриманні процесуальних норм і моральному виконанні обов'язків уже можна вести мову про встановлення психологічного контакту.

На думку З.І. Митрохіної психологічний контакт полягає у встановленні саме взаєморозуміння, заснованого на взаємній довірі й прихильності [20, с. 22]. Варто підкреслити, що взаєморозуміння – обов'язкова мета, результат досягнення наступного рівня психологічного контакту. Його доцільно розглядати обов'язковим компонентом психологічного контакту, одним з його невід'ємних елементів.

Як переконує А.В. Дулов, установа психологічного контакту є цілеспрямованою, спланованою діяльністю щодо створення умов, які забезпечать розвиток спілкування в необхідному напрямку й досягнення його цілей. Їх створення зводиться до: (1) забезпечення активного психічного ставлення суб'єкта до слідчого в майбутньому спілкуванні; (2) зняття упередження, ворожості суб'єкта спілкування; (3) полегшення процесу психологічної адаптації [12, с. 107]. Вище-

зазначені умови потрібно розглядати як обов'язкову стадію психологічного контакту.

Заслуговує на увагу концепція, за якою психологічний контакт є своєрідною психологічною атмосферою допиту. Р.С. Белкін, приміром, під психологічним контактом з допитуваним розуміє налагодження такої атмосфери допиту, при якій допитуваний проймається повагою до слідчого, розумінням його завдань, обов'язків, виключає будь-які особисті мотиви в його діях, усвідомлює необхідність сприяти своїми показаннями встановленню істини [16, с. 277]. З нашого погляду, така позиція не зовсім точно розкриває сутність психологічного механізму формування контакту. Цю атмосферу допиту можна порівняти з атмосферою сприяння, безконфліктною ситуацією. Повага до слідчого є відповідним ставленням особи до дій і поведінки на підставі визнання його певних моральних чи професійних якостей. Вона є бажаною реакцією, яка лише сприяє встановленню психологічного контакту й підвищує ефективність проведення слідчої дії. Виключення особистих мотивів у діях слідчого можна розглядати як неупередженість, незаінтересованість, результат дотримання ним вимог об'єктивності при розслідуванні справи.

М.П. Яблоков трактує вста-

новлення психологічного контакту як створення сприятливої психологічної атмосфери слідчої дії, при якій допитуваний внутрішньо, психологічно налаштований брати участь у діалозі, прислухатися до слідчого, сприймати його аргументи й пред'явлені докази навіть в умовах конфліктної ситуації, коли він має намір приховати правду, надати недостовірні свідчення, завадити слідчому встановити істину [15, с. 449]. Така дефініція досліджуваного поняття нам вбачається повнішою, оскільки вказує на можливість установа психологічного контакту в умовах протидії, конфліктної ситуації, коли особа керується власними цілями, інтересами й мотивами, які є протилежними, не співпадаючими з мотивами й інтересами слідчого. Але в умовах конфліктної ситуації в останнього можуть бути і спільні інтереси з допитуваним, які їх зближують: зацікавленість у долі допитуваного, його близьких, родичів, у майбутньому його та його сім'ї тощо [25, с. 24]. Звертається увага на сприйняття інформації, що надходить від слідчого, але не зовсім зрозумілим є сам механізм формування психологічного контакту.

Аналізуючи вищезазначені концепції, В.Ю. Шепітько пояснює, що психологічний контакт – це не взаємодія і не взаємовідносини між учасниками допиту, а

найбільш сприятлива психологічна атмосфера, яка допомагає встановити взаємодію і взаємовідносини, лише певне налаштування на спілкування [26, с. 287].

Існує точка зору, згідно з якою завданням слідчого є створення такої психологічної атмосфери, при якій у допитуваної особи з'явилось б бажання давати повні і правдиві показання [10, с. 101]. З погляду І.М. Макаренка, особлива психологічна атмосфера полягає саме в готовності слідчого й допитуваного до спілкування [19, с. 85]. Уся справа в тому, що для процесу спілкування під час допиту на досудовому слідстві далеко не завжди характерним є готовність допитуваного давати інформацію. У більшості випадків підозрюваний (обвинувачений) намагається приховати від слідчого факти, що можуть його викрити. Навіть коли він доходить висновку про необхідність дати правдиві свідчення і готовий до цього, найчастіше він намагається приховати ті чи інші деталі, що стосуються злочинної події [7, с. 101]. Готовність учасника досудового слідства до спілкування варто розглядати як первинний або проміжний результат діяльності слідчого, що реалізується в процесі надання правдивих і повних показань [8, с. 58].

Таким чином, під психологічною атмосферою треба розуміти: а) відповідне ставлення допиту-

ваного до слідчого, що характеризується розумінням його завдань та обов'язків, повагою й усвідомленням необхідності сприяти й допомагати слідству своїми правдивими показаннями; б) психологічний настрій (налаштування), спрямований на сприйняття ним інформації (доводів, аргументів, пред'явлених доказів тощо), і спонукання допитуваного до спілкування; в) його психологічну готовність до розмови, що полягає в бажанні давати повні й правдиві показання. Психологічна атмосфера є своєрідним фундаментом, основою, що пронизує весь процес установаження психологічного контакту.

Дещо інший підхід до визначення сутності психологічного контакту пропонують В.О. Коновалова й М.В. Боева. З їх погляду, сутністю, змістовною стороною останнього є здійснюваний сторонами взаємовплив. Поняття «психологічний контакт» передбачає відповідний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Психологічний вплив при встановленні контакту може мати різні форми. Він обумовлений низкою обставин, серед яких необхідність установаження контакту, його мета, прийом впливу, використання емоційного стану осіб при спілкуванні й, нарешті, – бажання надати необхідну інформацію [14, с. 65].

Як зазначає М.В. Боева, пси-

хологічний контакт слідчого з допитуваною особою – це психічний взаємозв'язок, психічний взаємовплив, який виявляється в бажанні спілкуватися, взаємодіяти. Він виникає, підтримується, розривається, переривається в силу об'єктивних закономірностей перцепції, комунікації, інтеракції, рефлексії, емпатії, стереотипізації, казуальної атрибуції [1, с. 22].

Людська психіка становить собою сукупність душевних процесів і явищ (відчуття, сприйняття, емоції, пам'ять та ін.), специфічний аспект життєдіяльності людини у її взаємозв'язку з оточуючим середовищем [2, с. 545]. Як бачимо, вчинення будь-яких дій, передача інформації впливають на співрозмовника, викликають певні його емоції. Адже кожна людина, сприймаючи інформацію, усвідомлює її, аналізує й приймає відповідне рішення. Залежно від останнього особа надає інформацію або діє в зворотному напрямку.

Окрім перелічених спільних ознак психологічного контакту можна вирізнити і специфічні: (а) *психологічний механізм його реалізації*, спрямований на психіку особи, її душевні процеси та явища; (б) *психологічної цілі й завдання впливу*, що полягають у досягненні взаєморозуміння – згоди, домовленості, зрозумілості, спільності в поглядах і думках, погодженості в діях і вчинках; (в) *на-*

явність психологічної атмосфери, що виявляється в оточуючій обстановці, відповідному ставленні до слідчого, налаштуванні на сприйняття інформації та психологічній готовності до надання повних і правдивих свідчень; (г) досягнення психологічного результату, тобто створення так званої платформи, що передбачає зміну негативного емоційного стану особи, подолання бар'єрів спілкування, формування стабільного психологічного ставлення, що виявляється в позитивній прихильності до слідчого, позиції сприяння розслідуванню і власному глибокому переконанні допитуваного, і можливість здійснення подальшого психологічного впливу.

З урахуванням наведених міркувань, сукупності загальних і

специфічних ознак під психологічним контактом слід розуміти динамічний, ситуаційно зумовлений двосторонній процес впливу на допитуваного, спрямований на досягнення взаєморозуміння шляхом створення найсприятливішої психологічної атмосфери спілкування, в результаті чого в співрозмовника змінюється негативний емоційний стан, психологічне ставлення до слідчого й соціальна позиція в напрямку узгодженості й позитивного взаємовідношення при проведенні слідчих і судових дій.

На підставі викладеного можемо дійти висновку, що встановлення психологічного контакту на досудовому слідстві підвищує ефективність отримання доказової інформації й сприяє оптимізації проведення слідчих дій.

Список літератури: 1. Боева М.В. Тактико-коммуникативная компетентность следователя (на примере взаимодействия с обвиняемым в конфликтной ситуации расследования): Автореф. ... канд. юрид. наук. – Воронеж, 2002. – 24 с. 2. Большой энциклопедический словарь / 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Больш. энциклоп., С.-Пб.: Норинт, 2002. – 1456 с. 3. Будіянський М.Ф. Використання психологічних знань у розслідуванні злочинів: Учебно-метод. посіб. – О.: Астропринт, 2001. – 96 с. 4. Васильев А.Н., Карнеева Л.М. Тактика допроса. – М.: Юрид. лит., 1970. – 208 с. 5. Васильев А.Н. Следственная тактика. – М.: Юрид. лит., 1976. – 200 с. 6. Васильев В.П. Юридическая психология: Учебник. – М.: Юрид. лит., 1991. – 464 с. 7. Глазырин Ф.В. Изучение личности обвиняемого и тактика следственных действий: Учеб. пособ. – Свердловск: Юрид. ин-т, 1973. – 178 с. 8. Глазырин Ф.В. Психология следственных действий. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1983. – 136 с. 9. Гончаренко В.Г., Сокиран Ф.М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві: Навч. посіб. – К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. – 48 с. 10. Гусakov А.Н., Филющенко А.А. Следственная тактика (в вопросах и ответах): Учеб. пособ. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 148 с. 11. Дослулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М.: Юрид. лит., 1976. – 112 с. 12. Дулов А.В. Судебная психология. – Минск: Изд-во Вишэйш. шк., 1975. – 464 с. 13. Зорин Г.А. Руководство по тактике допроса. Учеб.-практ. пособ. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2001. – 320 с. 14. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология. – Харьков: Консум, 1999. – 157с. 15. Криминалістика: Учебник / Отв. ред. Н.П. Яблоков. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2004. – 718 с. 16. Кримина-

пистика: Учебник / Под. ред. *Р.С. Белкина*. – М.: Юрид. лит., 1986. – 544 с. 17. Курс криминалистики: Общ. ч. / Отв. ред. *В.Е. Корноухов*. – М.: Юристъ, 2000. – 784 с. 18. *Лебедев И.Б., Родин В.Ф., Цветков В.Л.* Основы психологии для сотрудников правоохранительных органов: Учеб. пособ. – М.: Щит-М, 2005. – 442 с. 19. *Макаренко И.* Понятие и условия установления психологического контакта с несовершеннолетним обвиняемым // Уголов. право – 2003. – № 2. – С. 85-87. 20. *Митрохина З.И.* Использование данных психологии при производстве допроса: Учеб. пособ.: – Киев: УМК ВО, 1990. – 52 с. 21. *Н.И. Кондаков* Логический словарь-справочник. 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Наука, 1975. – 314 с. 22. Новый тлумачний словник української мови: В 4-х т. – Т. 2. / Укл. *В.В. Яременко, О.М. Сліпушко*. – К.: Аконт, 2000. – 910 с. 23. *Ожегов С.И.* Словарь русского языка / Под. ред. *Н.Ю. Шведовой*. – 23-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с. 24. *Порубов Н.И.* Допрос в советском уголовном процессе. – Минск: Вишэйш. шк., 1973. – 176 с. 25. *Тертышник В.М., Слинко С.В., Николаенко Ю.А.* Допрос на предварительном следствии: Учеб. пособ. – Харьков: Гриф, 1997. – 52 с. 26. *Шепітько В.Ю.* Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз): Монографія. – Х.: Харків юрид., 2007. – 432 с. 27. Юридическая психология: Терминологический словарь / Сост. *Бандурка А.М., Венедиктов В.С., Тимченко А.В.* и др. – Харьков: Изд-во Тимченко, 2005. – 432 с.

Надійшла до редакції 07.09.2007 р.